

האסלאם הפוליטי והאביב הערבי

פרופ' משה מעוז

אפריל 2013

האסלאם הפוליטי והאביב הערבי

פרופ' משה מעוז*

עליית האסלאם הפוליטי בעקבות האביב הערבי מעוררת חששות בישראל. רבים מיהרו להגדיר את השינויים באזור כ"חורף אסלאמי" או "חורף איראני". ואולם, מאמרו של פרופ' משה מעוז קובע כי המציאות שנוצרה באזור היא פחות חד-ממדית, יותר מורכבת ופחות מאיימת. מעוז סוקר את מעמד האסלאם הפוליטי במדינות האזור, ומסיק שהמשטרים האסלאמיים החדשים בהן מתאפיינים בגישה פרגמטית ובמדיניות מאוזנת וזהירה. מעוז טוען שהדרך הטובה ביותר לישראל להגיב לעליית האסלאם הפוליטי היא לסייע לגיבוש קואליציה סונית מתונה, וזאת על ידי היענות בחיוב ליוזמת השלום הערבית והתקדמות לעבר פתרון הסכסוך עם הפלסטינים.

I

התחזקותן של מפלגות ומגמות אסלאמיות פוליטיות-אידיאולוגיות במזרח התיכון ובצפון אפריקה בסערת תהפוכות "האביב הערבי", הצית שוב את הוויכוח בין חוקרים, פוליטיקאים, עיתונאים ומנהיגים דתיים באשר לצבינו, דרכו ומטרותיו של האסלאם בדורנו, בעיקר האסלאם הפוליטי. מחד, ניצבת מעין אסכולה אסלאמופובית, בעיקר של אישים יהודים ונוצרים, ומעלה תיאוריה כוללנית-שטחית, דהיינו כי האסלאם, רובו ככולו – ולא רק זרמיו הרדיקלים – הינו מיליטאנטי, קנאי, זדוני, אלים, אנטי-מערבי ואנטי-ישראלי/אנטישמי. הוא חותר להשתלט על האזור ומעבר לו, לסלק את השפעת המערב, להשליט את השריעה (החוק המוסלמי) ולהקים מחדש ח'ליפות מוסלמית חזקה שתלחם נגד הציוויליזציה היהודית-נוצרית.

מנגד, מציגים חוקרי אסלאם, מנהיגים מוסלמים ואחרים תמונה מורכבת ומאוזנת יותר, המבחינה בין האסלאם הפוליטי-קנאי-רדיקלי ובין אסלאם רפורמי, בחלקו פוליטי, פלורליסטי ואף מתון. זרמי האסלאם המיליטנטי הם אכן תוקפנים, שתלטנים ומסוכנים לא רק למערב ולישראל, אלא גם לרוב המשטרים המוסלמים בעולם. אולם למרות הסכנות הטמונות בהם, הזרמים האסלאמיים הקיצוניים אינם מייצגים את התנועות המרכזיות באסלאם ומוציאים להן שם רע, הם שוליים למדי, מפוצלים ומסוכסכים ביניהם בעיקר בין ארגונים סונים ושיעים, כאשר השיעים – ובראשם חזבאללה הלבנונית וארגונים אחדים בעיראק – קשורים למשטר מוסלמי אחד בלבד, והוא המשטר האיראני. במחנה הסוני רק המשטר בסודאן (הצפונית) עשוי להיחשב רדיקלי, כשאליו ניתן לצרף את ארגוני אל-קאעידה, ג'יהאד עולמי, סלפים וחלקים מ"האחים המוסלמים" והחמאס. אולם גם אלה מסוכסכים בחלקם על אידיאולוגיה ופרקטיקה כמו "האחים המוסלמים" ואל-קאעידה.

מנגד, רוב המשטרים בעולם המוסלמי – סך הכול 57 – הנשענים על אליטות פוליטיות, צבאיות וכלכליות, וכן על מנהיגי דת וציבורים מוסלמים, הנם בעלי גישות פרגמטיות-מציאותיות – חלקן דמוקרטיות, חילוניות ופלורליסטיות – לגבי סוגיות דת ומדינה והיחס למערב ולישראל. לרובם קשרים אסטרטגיים, ביטחוניים וכלכליים עם המערב, וחלקם גם עם ישראל. כמה ממדינות אלה מכירות בישראל ואחרות מוכנות להכיר בה ולשתף עמה פעולה, אך בתנאי חשוב אחד: פתרון הבעיה הפלסטינית על פי יוזמת השלום הסעודית/ערבית (מ-2002), כלומר הקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל על פי קווי 1967,

* פרופ' משה מעוז הוא פרופסור אמריטוס ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים, ומנהל לשעבר של המכון למחקר ע"ש הארי ס. טרומן למען קידום השלום שבאוניברסיטה.

עם בירה במזרח ירושלים ופתרון צודק ומוסכם לבעיית הפליטים הפלסטינים. פתרון הבעיה הפלסטינית יסייע למשטרים המוסלמים הפרגמטיים-מתונים להיאבק בארגונים המוסלמים-קנאים, ובהשפעתם הניכרת בקרב ציבורים מוסלמים בארצותיהם. זאת ועוד: פתרון מוסכם של הבעיה הפלסטינית יתרום להפחתה, או לנטרול, המניעים ולאו התירועים לשנאת המערב וישראל ולאנטישמיות בארצות האסלאם (אולי גם באיראן) וגם באירופה (בקרב מוסלמים ונוצרים כאחד). ברם, לצורך המאבק בקנאי האסלאם והשפעתם, חייבים המשטרים המוסלמים הפרגמטיים לעקור את מוקדי השחיתות מקרבם ולבצע רפורמות חברתיות-כלכליות, כולל חינוך מתקדם ופולרליסטי, ומתן ייצוג הולם לאוכלוסיותיהם. בנוסף לכך חייבים משטרים אלה להיאבק בגורמים האסלאמיים הקנאים ובהשפעתם הציבורית, תוך הצגת אלטרנטיבה אסלאמית פולרליסטית ומתונה. בנוסף, עליהם לתאם עם משטרים מוסלמים אחרים צעדים אסטרטגיים וטקטיים לצמצום או נטרול הפעילות של קבוצות מוסלמיות קנאיות. למרבה הצער, ארגון מדינות האסלאם (ארגון הוועידה האסלאמית OIC) – למרות גישתו הפרגמטית-פולרליסטית בדרך כלל – איננו בנוי לפעילות נגד קבוצות אסלאמיות קיצוניות.

II

באשר להתקוממויות "האביב הערבי" שהחלו בתוניסיה בראשית 2011 והתפשטו למצרים, לוב, תימן, בחריין וסוריה, הללו הציתו כאמור מחלוקות בין האסכולות השונות באשר למגמות ולמטרות של המפלגות והתנועות המוסלמיות שהתחזקו ועלו לשלטון במדינות ערביות. פוליטיקאים ואקדמאים ישראלים ואחרים מיהרו להגדיר את "האביב הערבי" כ"חורף אסלאמי" או "חורף איראני", המשתלט על האזור על פי המודל האיראני ובהשפעתו. למשל, על פי דברי בנימין נתניהו: "... איראן כבר פה ... המגמות ... הן אסלאמיות, אנטי-מערביות, אנטי-ליברליות, אנטי-ישראליות ואנטי-דמוקרטיות".¹

אולם, המציאות שנוצרה באזור היא פחות חד-ממדית, יותר מורכבת ופחות מאיימת. בתוניסיה, החלוצה במהפכות ("מהפכת היסמין"), התמודדו בבחירות אוקטובר 2011 עשרות רבות של מפלגות ואישים (ביניהם יהודי), והמפלגה שזכתה ברוב הקולות (41%) היא אל-נהדה (התחייה) בראשות רשיד אל-ע'נושי, אשר גבר על שתי מפלגות חילוניות שהשיגו תוצאות פחותות. מפלגה זו שהקימה ממשלה חדשה היא אסלאמית מודרנית-מתונה, אשר הציבה בשורותיה נשים ללא כסוי ראש, בין השאר כביטוי למעמדן, להשכלתן ולהשקפותיהן המודרניות-ליברליות של נשים בתוניסיה.² למרות הפגנות קולניות של קבוצה סלפית רדיקלית-אנטישמית, המשטר האסלאמי החדש נוטה להיות פרו-מערבי ולא אנטי-ישראלי, וממשיך מסורת של אהדה ליהודים (הנשיא הנבחר החדש אף ביקר בבית הכנסת בג'רבה).

בלוב השכנה, למרות התחזיות השחורות על עליית האסלאם הקיצוני, עלתה לשלטון מפלגה אסלאמית מתונה, "מפלגת כוחות הברית הלאומית" בהנהגת מחמוד ג'יבריל (היא גם מכונה מפלגה חילונית) בבחירות יולי 2012. המפלגה זכתה ב-39 מושבים מתוך 80 המושבים המיועדים למפלגות, מול 17 מושבים בלבד לאחים המוסלמים,³ ועשויה לפתח אוריינטציה פרו-מערבית.

גם באלג'יריה, המדינה הגדולה ביותר בצפון אפריקה – שלא הצטרפה להפיכות "האביב הערבי" – נכשלו המפלגות האסלאמיות בבחירות ב-2012 וזכו רק בכ-10% מן המושבים בפרלמנט. אף במרוקו השכנה, בעלת המשטר המלוכני היחיד בצפון אפריקה, לא הופל שלטונו של המלך מוחמד השישי, וזאת הודות ללגיטימיות הדתית שלו – התייחסותו לנביא מוחמד – ולמדיניותו השקולה. הוא שילב בממשלתו תנועה אחת משל "האחים המוסלמים", ואת אחותה נטרל. באביב 2011 עשה המלך שינויים בחוקת מרוקו כדי לשוות לה צביון דמוקרטי לכאורה, במסגרת משטר אסלאמי מתון פרו-מערבי ובעל גישה חיובית ליהודים ולישראל.

¹ The Daily Telegraph, 24 November 2011; הארץ, 24 בנובמבר 2011; AFP, 17 באפריל 2011.

² הארץ, 28 באוקטובר 2011 (על פי רויטרס).

³ הארץ, 19 ביולי 2012 (על פי רויטרס).

III

לעומת מדינות אלה, מצרים – המדינה הערבית הגדולה באזור – חוותה מהפכה אסלאמית מרחיקת לכת. בבחירות הדמוקרטיות החופשיות שנערכו בחודשי חורף 2012, זכו "האחים המוסלמים" – מפלגת החירות והצדק – ב-45% מן המושבים בפרלמנט, בעוד המפלגה הסלפית הקנאית יותר – נור – קיבלה כ-28% מהמושבים. מנהיג "האחים" מוחמד מורסי נבחר למשרת נשיא מצרים ב-52% מקולות המצביעים, וכעבור ימים אחדים, ב-12 באוגוסט 2012, הדיח את צמרת הפיקוד הצבאי – מוקד הכוח היריב – והשלים בכך את השתלטות "האחים" על מוסדות השלטון במצרים.

לכאורה, על רקע האידיאולוגיה האסלאמית הקיצונית של "האחים" בענייני פנים וחוץ כאחד, ניתן לצפות להתפתחות משטר מוסלמי קנאי במצרים, הן בסוגיות חברה ומשפט והן ביחס למערב ולישראל. בתסריט הגרוע ביותר עלול המשטר החדש לאמץ את המודל של איראן – כמדינת הלכה מוסלמית – ולכרות עמה ברית אידיאולוגית-אסטרטגית נגד המערב וישראל. ואכן, בקרב הנהגת "האחים" במצרים מאז עלייתם לשלטון מסתמנות מגמות כאלה, ובעיקר הדרישה לאסלאמיזציה של החברה והמוסדות, התקרבות לאיראן וביטול הסכם השלום עם ישראל. אולם מאידך, מול זרם קנאי זה אצל "האחים" במצרים יש גם אצלם זרם פרגמטי-מציאותי חזק – ודומה שהנשיא מורסי מנהיג אותו – הדוגל בכינון דמוקרטיה אסלאמית במצרים, עם כמה סממנים מערביים כולל סובלנות כלפי מיעוטים דתיים, ומדיניות חוץ המבוססת על אינטרסים לאומיים ולא רק על תפיסות אידיאולוגיות. בסוגיות אלה מורסי אכן חייב להתחשב באילוצים שונים ובמצבים נתונים, כגון עוצמתו של המחנה החילוני-האזרחי-ליברלי, וכן באנשי הממסד הקודם שנציגם, אחמד שפיק, זכה בכ-48% מקולות המצביעים לתפקיד הנשיא. כמו כן אינו יכול להתעלם ממצבה הכלכלי הקשה מאוד של מצרים (בת 85 מליון תושבים) התלויה בסיוע אמריקני שנתי, באספקת אמצעי לחימה משוכללים ובתיירות מן המערב, וגם לוקח בחשבון את נחיתותה הצבאית מול ישראל.

אכן, למרות שאין לדעת עדין כיצד תתגבש מדיניות הפנים והחוץ של מורסי, אפשר כבר להבחין בצעדים ראשונים שנקט, אשר ניתן להגדירם כאמביוולנטיים עם נטיות פרגמטיות. למשל מחד הוא פיטר 53 עורכי עיתונים ומינה אחרים – רובם "האחים" – במקומם, במגמה לשלוט בתקשורת המצרית, וכן מינה שר הגנה חדש, עבד עלי פתח אל-סיסי, שלא נחשב כאוהד ארצות הברית וישראל. כמו כן נעשו גישושים לחידוש היחסים הדיפלומטיים עם איראן, ומורסי ערך בקור קצר בטהרן בסוף אוגוסט 2012 במסגרת ועידת המדינות הבלתי מזדהות. מאידך, במהלך מערכת הבחירות הוא הבטיח לעם המצרי "חופש מלא ודמוקרטיה אמיתית", שוויון לכל האזרחים ומינוי נוצרי-קופטי ואישה כסגני נשיא. הוא גם פרסם ב-25 באוגוסט 2012 צו האוסר את מעצרים של אזרחים בגין עברות על פרסום.

בתחום יחסי החוץ מורסי נוקט כנראה מדיניות מאוזנת בין המעצמות העולמיות והאזריות, ובמסגרת זאת מפתח קשרים טובים עם ארצות הברית, אינו מבטל או משנה עדיין את הסכם השלום עם ישראל ואף משתף עמה פעולה במאמציו להילחם בגורמים טרוריסטים – סלפים וג'יהאדיסטים – השולטים בחלקים של חצי האי סיני. שר ההגנה אל-סיסי אף התקשר לאהוד ברק ב-26 באוגוסט 2012 והעביר לו מסר מרגיע באשר לפעילות הצבאית המצרית בסיני, ושבווע לפני כן השיב הנשיא מורסי בצורה חיובית לאגרות הברכה של נשיא ישראל שמעון פרס, לרגל בחירתו לנשיא ולרגל צום הרמדאן; ובתחילת ספטמבר 2012 מינה מורסי שגריר מצרי חדש בישראל. בוועידת טהראן תקף מורסי קשות את המשטר בסוריה – בת חסותה של איראן – ובכך גם העביר בקורת קשה על איראן.

על בסיס צעדים חיוביים-פרגמטיים אלה ניתן אולי לצפות כי מצרים החדשה בהנהגת מורסי והזרם הרפורמי-מציאותי של "האחים המוסלמים" תפתח משטר אסלאמי-דמוקרטי פלורליסטי, בדומה למשטרים אסלאמיים-דמוקרטיים אחרים בעולם הערבי והמוסלמי, שאינם זהים לדמוקרטיה מערבית, אך

יש להם מוסדות דמוקרטיים, ייצוג ושוויון כל האזרחים, סובלנות למיעוטים דתיים ואולי גם יחסים טובים – סבילים או סבירים – עם המערב וישראל (בחלקם). הכוונה לתוניסיה ולוב בצביון החדש, הרשות הפלסטינית, לבנון, תורכיה, אינדונזיה, מלזיה, פקיסטאן ובנגלדש (באסיה), סנגל (באפריקה) וכן אלבניה, קוסובו ובוסניה-הרצגובינה בבלקן.

ארצות הברית וישראל יכולות לסייע במידה רבה למגמות חיוביות חשובות אלו, לא רק בסיוע כלכלי אמריקני, אלא גם, ובעיקר, על ידי קידום תהליך השלום עם הפלסטינים ופתרון הבעיה הפלסטינית בכללותה. פתרון כזה יפחית או ינטרל, כאמור, במידה נכרת את האיבה לישראל וליהודים (וגם לארצות הברית) המצויה בקרב הציבור המצרי ובקרב ציבורים מוסלמים אחרים באזור ומעבר לו. על חשיבות הבעיה הפלסטינית למשטר החדש במצרים (וגם לקודמו) ניתן ללמוד מדברי מורסי בשתי הזדמנויות לפחות. בכנס מדינות האסלאם במכה ב-15 באוגוסט 2012 הוא אמר כי "הסוגיה הפלסטינית היא ראשונה במעלה בעבור מצרים ושאר מדינות ערב והאסלאם"; ובנאומו באוניברסיטת קהיר ב-30 ביוני 2012 אמר מורסי "אנו נתמך בעם הפלסטיני עד ששיג את זכויותיו הלגיטימיות".⁴ גם שר ההסברה המצרי החדש הצהיר באוגוסט 2012 כי "מצרים לא תאפשר נורמליזציה עם ישראל לפני שישוחררו האדמות הכבושות, כולל מזרח ירושלים". בהקשר זה צריך לציין שוב את יוזמת השלום הסעודית/ערבית מ-2002, אשר אושרה על ידי כל מדינות האסלאם, ולא בוטלה עד כה.

IV

בניגוד למצרים ותוניסיה שעברו והשלימו מהפכות אסלאמיות עם תוצאות שונות, מדינות ערביות אחרות התנסו אמנם בזעזועים בדרגות שונות בתקופת "האביב הערבי", אולם אף לא אחת מהן חוותה מהפכה אסלאמית קיצונית. בתימן, על רקע הפגנות המוניות נגד מדיניות הפנים של המשטר בראשית 2011 התקוממו בני שבט אל-אחמר, יריביו של הנשיא עלי עבדאללה סאלח, וניסו להדיחו בקיץ 2011. לאחר מאבקים צבאיים אלימים הסכים הנשיא להעביר את השלטון לסגנו עבד אל-רבו מנצור אל-האדי, בפברואר 2012. אולם התופעות האסלאמיות-מיליטנטיות בתימן, שצמחו עוד לפני "האביב הערבי", הן שתי קבוצות מוסלמיות קיצוניות שניצלו את הזעזועים בשלטון כדי לחזק את אחיזתן בחלקים של תימן: אנצאר אל-שריעה, ארגון סוני קיצוני הקשור לאל-קאעידה, אשר השתלט על העיר אביאן וסביבותיה בדרום המדינה, על יד מפרץ עדן; ושבט אל-חותי השיעי-קיצוני השולט באזור סעאדה בצפון ונתמך על ידי איראן. אלו גם אלו מאיימים על יציבותן של תימן וסעודיה, ועל האינטרסים האסטרטגיים של ארצות הברית באזור.

בדומה לכך, גם השיעים בבחריין שעל המפרץ הפרסי, המהווים רוב בממלכה זו (70%) ומושפעים מאיראן, מאיימים במידה מסוימת על משטר המיעוט הסוני, על סעודיה השכנה ועל בסיס הצי החמישי האמריקני באזור. בעת אירועי "האביב הערבי" שוב התקוממו שיעים נגד המשטר בבחריין, כמו שעשו בעבר, אך דוכאו ביד קשה בסיוע כוחות צבא סעודי. למרות התביעה האיראנית לספח אותה כמחוז ה-14 של איראן, בחריין נותרת מוצב סוני בסביבה שיעית, בת-ברית הדוקה של ארצות הברית ומנהלת משטר אסלאמי מתון ופלורליסטי, המתייחס גם באהדה ליהודים (למשל, ב-2009 מונתה אישה יהודייה מבחריין כשגרירה בווינגטון).

כך גם בתי המלוכה המוסלמיים-סוניים השכנים, של ערב הסעודית וירדן ההאשמית, ממשיכים בקו פרו-אמריקני מובהק, בקשרים אסטרטגיים עם ישראל (בעיקר ירדן) ובגישה חיובית ליהודים. למשל, ב-2002 יזם המלך עבדאללה הסעודי (עוד בהיותו נסיך הכתר) את יוזמת השלום מול ישראל. ב-2008 וב-2009 הוא יזם שלושה מפגשים בין-דתיים, כולל עם יהודים באירופה וארצות הברית, ובאפריל 2009 העניק את 'פרס נובל' הערבי למדען יהודי-אמריקני ד"ר רונלד לוי, שהגיע לטקס בריאד עם אשתו הישראלית.⁵

⁴ BBC News, 30 June 2012

⁵ הארץ, 12-13 באוגוסט 2012; BBC News, ibid.

בכל זאת יש לציין כי המשטר האסלאמי בסעודיה משתייך לזרם הסוני-והאבי הקיצוני, וידוע בתמיכתו ב"אחים המוסלמים" באזור, כולל בחמאס. מאידך, הוא מאוים במידה מסוימת על ידי קבוצות סלפיות-סוניות קיצוניות יותר, כגון אל-קאעידה, וגם על ידי המיעוט השיעי (כ-8%) המתגורר באזורים עתירי נפט באל-קטיף ובאל-אחסא. סכנות פוטנציאליות נוספות למשטר הם מחד, גילו הגבוה ובריאותו הרופפת של המלך, ומאידך האמביציה של מאות נסיכים סעודים לתפוס את השלטון. אולם עד עתה, וחרף תהפוכות "האביב הערבי" באזור, לא זועזע המשטר הודות ללגיטימיות האסלאמית שלו, הנובעת מהשליטה בערים הקדושות מכה ומדינה, וגם לאמצעי הפקוח והדיכוי הנוקשים שלו. ליתר בטחון הכריז המלך עבדאללה בראשית אירועי "האביב הערבי" על הענקת הטבות שונות לאזרחי הממלכה – במשכורות ובדיו – בסך 130 מיליארד דולר ל-5 שנים.

לעבדאללה השני, מלך ירדן, היה קשה יותר להתגבר על ההפגנות ההמוניות נגד מדיניותו הכלכלית-חברתית במסגרת "האביב הערבי" בראשית 2011. הוא נאלץ לפטר שלושה ראשי ממשלה והכריז על אימוץ "תהליך רפורמות פוליטיות... לחיזוק הדמוקרטיה... וחירויות הציבור". המלוכה החוקתית שלו נהנית עדיין מלגיטימיות אסלאמית נכרת, וזאת הודות לייחוסו המשפחתי לנביא מוחמד. מאידך, התרבו לאחרונה מוקדי ההתנגדות למשטר ההאשמי לא רק מצד פלסטינים וסלפים, אלא גם מצד בכירים ירדנים. האתגר המשמעותי למשטר הם "האחים המוסלמים" שנחלקים לשתי קבוצות: "חזית הפעולה האסלאמית" הקיצונית, בעלת זיקה סלפית-ג'יהאדיסטית, שהיא בעלת השפעה נכרת ברחוב הירדני וחוגים מתונים של "האחים", המשולבים במשטר מזה שנים רבות ותומכים בו, גם כחברים בפרלמנט הירדני.⁶ אולם שליטת "האחים" במצרים, ואולי גם בסוריה בעתיד, עשויה להשפיע גם במאבק בין קבוצות "האחים" בירדן. לכאורה אף החמאס יכול להשפיע על חוגים מוסלמים קיצונים בירדן, אולם המלך עבדאללה השני הצליח עד כה למנוע סכנה זו. אגב, אירועי "האביב הערבי" לא גרמו לתמורות משמעותיות בקרב החמאס ברצועת עזה ואש"ף בגדה המערבית. כמו אצל "האחים" במצרים, ישנם בחמאס אגפים שונים – קיצונים ופרגמטיים – ולמעשה קיים שיתוף פעולה כלכלי נרחב בין חמאס ובין ישראל; חמאס גם הציע לישראל לחתום על הסכם "הודנה" (שביתת נשק) אך בלי להכיר בה.

V

בדומה לאש"ף ולירדן, האתגר המרכזי למשטר של בשאר אל-אסד הם "האחים המוסלמים" אשר גם בסוריה הם נחלקים בין קיצונים ומתונים. אולם יש הבדלים משמעותיים בין סוריה לירדן באשר להתמודדות המשטר הסורי עם "האחים" ומוסלמים סונים נוספים. ראשית, משטר הבעת' בסוריה שעלה במרץ 1963 בהפיכה צבאית מעולם לא היה לגיטימי בעיני מוסלמים סונים רבים, בגלל שליטת בני המיעוט העלאווי (מ-1966) ה"כופר" באסלאם שהנהיג רפורמות חילוניות וסוציאליסטיות בלתי פופולאריות אשר פגעו בסונים רבים. המשטר העלאווי מציג עצמו כ"שיעי" וקשור בברית אסטרטגית עם איראן וחזבאללה השיעית, האויבים המושבעים של המשטרים המוסלמים-סונים ו"האחים".

תנועת האחים המוסלמים הוותיקה בסוריה (שנות ה-30 של המאה הקודמת) נאבקה בפומבי, וגם באלימות, נגד המשטר עוד מ-1964, וזה הגיב בכוחנות ובאכזריות רבה, כאשר השיא היה בטבח בעיר חאמה בפברואר 1982 שבו נהרגו כ-30,000 מוסלמים-סונים ובהם נשים וילדים רבים. אולי מחמת הפחד מאלימות המשטר לא יזמו "האחים" את ההתקוממות האחרונה בסוריה, שהחלה ב-15 במרץ 2011. הם הצטרפו אליה מאוחר יותר, ומאז מהווים מוקד מרדני חשוב בגלל ארגון יעיל, אידיאולוגיה צרופה ומוטיבציה רבה, וכן פוטנציאל תעמולה גדול באמצעות מאות מסגדים ברחבי סוריה. ובכל זאת, ספק אם "האחים" שולטים בצבא המורדים, המורכב מחיילים וקצינים סונים עריקים. צבא בלתי סדיר זה מתמודד גם עם קבוצות קנאיות יותר מ"האחים", דהיינו גורמי אל-קאעידה וג'יהאד עולמי שהסתננו

⁶ ראו מאמרו של שמואל בר, "האחים המוסלמים בירדן: 'אופוזיציה נאמנה לאיום על היישות ההאשמית' " מאיר חטינה ואורי מ. קופרשמידט (עורכים), *האחים המוסלמים, חזון דתי במציאות משתנה*, (תל אביב: הוצאת הקבוץ המאוחד, 2012), עמ' 186 ואילך.

כנראה לשורות המורדים. בגלל גורמים אלה ואחרים קשה להעריך אם ומתי יצליחו המורדים לסלק את בשאר אל-אסד ולשלט בסוריה, ומה יהיה מקומם והשפעתם של "האחים" והקבוצות האסלאמיות הקיצוניות יותר בשלטון החדש.

עם זאת, במסגרת הערכה טנטטיבית לגבי הקמת שלטון מוסלמי סוני בסוריה בעתיד, יש ראשית לקחת בחשבון כי בניגוד למצרים, סוריה הייתה במשך דורות בעלת מסורת חילונית עם מיעוטים לא מוסלמים-סונים גדולים למדי (עלאווים כ-12%, נוצרים כ-10%, דרוזים 4% ואחרים); שנית, תנועת "האחים המוסלמים" בסוריה, לפני הפיכת הבעת', הייתה קטנה ומתונה יחסית, השתתפה בבחירות דמוקרטיות לפרלמנט ויוצגה גם בממשלות סוריות אחדות; ושלישית, רבים מן "האחים" בסוריה תומכים בחברה אזרחית פלורליסטית ובממשל דמוקרטי-ייצוגי עם הפרדת רשויות, חירות המחשבה, הביטוי וההתכנסות, בבחירות ישירות ובשמירת זכויות המיעוטים. אולם "דגם הדמוקרטיה האסלאמית שהגו 'האחים המוסלמים' הסורים נותר שונה מהדגם הליברלי בנקודה מרכזית אחת: זכות הפיקוח שהם מעניקים לשומרי אמוני הדת על החקיקה ועל הבחירות".⁷

על סמך דברים אלה ניתן להעריך שגם אם "האחים" יעלו לשלטון בסוריה על חורבן משטר אסד, הרי על פי תסריט אופטימי הם לא ינהיגו משטר אסלאמי-קנאי, אלא יצטרפו לתוניסיה ומצרים (?), תורכיה, אינדונזיה ומדינות אחרות בדרך להקמת משטר אסלאמי-דמוקרטי-פלורליסטי, אם כי לא לפי המודלים המערביים. במקרה זה יש לצפות לפגיעה בחימוש הצבאי ובהשפעה הפוליטית של חזבאללה בלבנון, וכן במעמד האזורי של איראן השיעית ולהצטרפות סוריה לקואליציה המוסלמית-סונית האזורית בהשתתפות תורכיה וסעודיה (וישראל?), החותרות לבלום את הסכנה השיעית. מאידך, כל עוד ישרוד משטרו של בשאר אל-אסד עשויות איראן וחזבאללה לשמור על השפעתן, בעוד הסכסוכים האלימים בין סונים ועלאווים בלבנון ובין סונים ושיעיים בעיראק ימשיכו ויחריפו.

VI

בסכומם של דברים ובבחינה זהירה, ניתן להעריך כי התקוממויות "האביב הערבי" מאז ראשית 2011 לא גרמו לעליית משטרים מוסלמים קנאים באזור, אלא דווקא סייעו לעליית משטרים אסלאמיים דמוקרטים או פרגמטיים חדשים בתוניסיה, לוב ואולי במצרים, בעוד משטרים אסלאמיים שמרניים ופרו-מערביים ותיקים יותר מחזיקים מעמד ברמות שונות של הצלחה, דהיינו: בתי המלוכה במרוקו, ירדן, סעודיה ובחריין. זאת ועוד – משטרים אסלאמיים אלה, רובם ככולם מסתייגים ואף נאבקים ביתר שאת בקבוצות מוסלמיות קנאיות הפועלות בארצותיהם, כגון ארגוני אל-קאעידה, סלפים וג'יהאדיסטים סונים, וכן שיעים מיליטנטים בתימן, בחריין ולבנון. קבוצות קנאיות אלה – סוניות ושיעיות כאחד – בצרוף המשטר השיעי-קיצוני באיראן והסוני-קיצוני בסודאן, הנם בעלי השפעה נכרת בקרב גורמים מוסלמים שונים, אך הם אינם מייצגים את האסלאם המרכזי בדורנו, לא במסרים האידיאולוגים ולא במעשים הקנאים-קיצוניים שלהם. הם מדברים בשם האסלאם אך מעוותים את מסריו ומוציאים לו מוניטין שלילי בעולם. הם אף מאיימים על משטרים מוסלמים שמרנים, מתונים ופלורליסטים רבים, כולל אליטות פוליטיות וכלכליות המייצגים את הזרמים המרכזיים באסלאם של ימינו.

מסך כל 57 משטרים מוסלמים בעולם, כשליש נמצאים בשלבים שונים של דמוקרטיזציה, ואילו רבים אחרים הם אכן סמכותיים, מושחתים ואפילו פוגעים בזכויות אדם ובזכויות נשים, אולם רובם אינם דוגלים בהשקפות אסלאמיות קיצוניות, בענייני פנים וחוץ כאחד. חלקם הגדול הינו בעל גישות פרגמטיות בענייני דת וחברה ומוכנות לדיאלוגים, לשיתוף פעולה עם מדינות המערב (ועם ישראל) ועם נוצרים ויהודים, תוך הסתייגות מאלימות וטרור של מוסלמים. בכך מזימים מוסלמים רבים אלה את התיאוריות

⁷ יצחק ויסמן, "פונדמנטליזם ודמוקרטיה בשיח של האחים המוסלמים בסוריה", מאיר חטינה ואורי מ. קופפרשמידט (עורכים), *האחים המוסלמים, חזון דתי במציאות משתנה*, עמ' 141, 142-125; ראו גם משה מעוז, אסד, הספינקס של דמשק, *ביוגרפיה פוליטית* (תל אביב: דביר, 1988), עמ' 158 ואילך.

האסלאמופוביות של חוקרים, פוליטיקאים, סופרים ומנהיגי דת נוצרים ויהודים, כגון פרופ' סמואל הנטינגטון, אשר בספרו "התנגשות הציוויליזציות", שפורסם ב-1996 ובו טען כי, "גבולות האסלאם הם עקובים מדם (bloody), כך גם קרביו"; פרופ' ג'ין קירקפטריק, לשעבר שגרירת ארצות הברית באו"ם, הכריזה באותה שנה כי "האסלאם הוא ציוויליזציה המטפחת אלימות"; האפיפיור בנדיקטוס ה-XVI תמך בטענה נוצרית ותיקה כי הנביא מוחמד נשא עמו רק דברים "זדוניים ובלתי אנושיים". ובדומה, חוקרים ופוליטיקאים ישראלים-יהודים סבורים שהאסלאם כולו הנו "אנטישמי מיסודו", "טרוריסטי ונאצי".⁸

אין ספק כי תפיסות כוללניות, שטחיות, מוטעות ומטעות אלה, בצירוף מעשי טרור חמורים של מוסלמים קנאים, אנטי-נוצרים ואנטישמים רק מגבירים תחושות אסלאמופוביות קשות בקרב נוצרים ויהודים באירופה, בישראל ובארצות הברית. הללו מצאו ביטוי בקריקטורות, במאמרים ובחקיקה אנטי-מוסלמית באירופה, ובשריפת ספרי קוראן ומסגדים בישראל ובשטחים הפלסטינים על ידי קיצונים יהודים. אין ספק כי ביטויים ומעשים מעין אלו, משני הצדדים, עלולים בתסריט הגרוע ביותר להוביל למלחמת דת של מוסלמים נגד יהודים ונוצרים באזור ומעבר לו.

VII

כדי להימנע ולמנוע תסריט אימים זה, ישראל מצידה חייבת לפעול באופן נמרץ לנטרל את הביטויים האסלאמופוביים של יהודים קיצונים בישראל ובשטחים – הנשמעים מפי רבנים ופוליטיקאים ומבוצעים על ידי שורפי מסגדים וספרי קוראן. במקביל, על ישראל להמשיך ולהוקיע גילויים של אנטישמיות מוסלמית באזורנו ומעבר לו, הכוללים גם עמדות אנטי-ישראליות, ומוצאים ביטוי בטרור, אלימות, הסתה ואינדוקטרינציה מפי אנשי דת ופוליטיקאים מוסלמים. ואולם, יש להדגיש כי אנטישמיות מסוכנת זו – הפעילה גם באירופה – איננה מייצגת את הדת, המסורת והתרבות של האסלאם ואף לא את עמדות רוב המשטרים והאליטות בעולם המוסלמי והערבי. עמדות אלה הן יותר פרגמטיות ואפילו מתונות ובאות לביטוי בין היתר, ביוזמת השלום הסעודית/הערבית מ-2002, שאושרה מחדש ב-2012. היא מציעה לישראל שלום, בטחון ויחסים נורמליים; זאת בתנאי שישראל תסכים להקמת מדינה פלסטינית בקווי טרום 1967, עם בירה במזרח ירושלים ופתרון בעיית הפליטים הפלסטינים באופן צודק ומוסכם על פי החלטת האו"ם 194 (מ-1948). יוזמה חשובה זו, ללא תקדים, התקבלה על ידי כל מדינות ערב (22 במספר) וכל מדינות האסלאם (57 במספר – כולל מדינות ערב, ואפילו כולל את איראן בתקופת שלטון חאתמי, שלאחר מכן ביטלה את תמיכתה). ישראל, אשר לא הגיבה רשמית עד היום ליוזמה זו, חייבת עתה להיענות לה בחיוב כבסיס למשא ומתן, לשם פתרון הבעיה הפלסטינית (והסורית) על ידי הקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל. עמדה ישראלית כזאת תתרום ללא ספק לשיפור ניכר ביחס מדינות ערב והאסלאם לישראל וליהודים, ולנטרול או צמצום המניעים או התירוצים של מוסלמים קיצוניים לשנאת ישראל והיהודים.

עמדה ישראלית כזאת חיונית עתה, גם על רקע מהפכות "האביב הערבי" שבין היתר העלו לראש סדר היום - בעיקר מצרים וה"אחים המוסלמים" - את פתרון הבעיה הפלסטינית. אכן, על ידי פתרון הבעיה הפלסטינית, שהוא אינטרס לאומי ישראלי, תתרום ישראל גם לחיזוק הקואליציה המוסלמית-סונית באזור במאבקה נגד האתגר, או הסכנה, האיראנית-שיעית, המאיימת על הביטחון, המעמד ומקורות הנפט של מדינות מוסלמיות סוניות, וגם על ישראל. האינטרס האסטרטגי של ישראל הוא לחבור לקואליציה זו, לא בפומבי ובתאום עם ארצות הברית, כדי לבלום את האיום האיראני ולשפר יחסים עם העולם המוסלמי-סוני. באופן מיוחד צריכה ישראל לחזק את קשריה עם הציר האסטרטגי המוסלמי-סוני החדש בקואליציה זו – ציר תורכיה-מצרים. חיזוק קשרים זה יושג לא רק באמצעות התנצלות ישראלית בפני תורכיה על פרשת המשט, אלא גם על ידי תמיכה במורדים המוסלמים-סונים נגד המשטר העלאווי הפסדו-שיעי

⁸ מובאות ומקורות אצל:

Moshe Maoz (ed.), *The Meeting of Civilizations*, (Brighton, UK: Sussex Academic Press, 2009), p. VII; Moshe Maoz (ed.), *Muslim Attitudes to Jews and Israel*, (Brighton, UK: Sussex Academic Press, 2010), p.VI.

בסוריה. ומעל לכל, ישראל חייבת לחדש את המשא ומתן לשלום עם הפלסטינים. לשם כך, היא תוכל להיעזר בתווך של מצרים ותורכיה, שיוכלו לסייע גם להשגת פיוס בין חמאס לפת"ח כצעד לקראת הסדר פלסטיני-ישראלי עתידי.